

گیاهان سوخوار (پیازی) بومی استان ایلام

فرزاد نظری^{۱*}، همایون فرهمند^۲

۱ عضو هیات علمی گروه علوم و مهندسی باغبانی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران
 ۲ عضو هیات علمی بخش علوم و مهندسی باغبانی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران
 *نویسنده مسئول: f.nazari433@gmail.com

چکیده

باینکه استان ایلام از نظر مساحت بیست و دومین استان کشور می‌باشد، اما از لحاظ پوشش گیاهی غنی بوده و دارای حدود ۹۵۰ گونه گیاهی بومی است که از این تعداد گونه حدود ۶۱ گونه آنها سوخوار می‌باشند؛ یعنی در واقع ۶/۴۲ درصد پوشش گیاهی بومی استان ایلام از انواع گیاهان سوخوار هستند. این تعداد گونه از گیاهان سوخوار، به ترتیب در ۸ تیره گیاه‌شناسی Geraniaceae با یک‌گونه، Araceae با دو گونه، Amaryllidaceae و Orchidaceae هر کدام با سه گونه، Iridaceae با پنج گونه، Ranunculaceae با ۹ گونه، Alliaceae با ۱۱ گونه و Liliaceae با ۲۷ گونه قرار دارند. در واقع تیره‌های Alliaceae با ۱۸/۰۳ درصد و Liliaceae با ۴۴/۲۶ درصد بیشترین تعداد گونه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. از گیاهان سوخوار شاخص در ۸ تیره معرفی شده که می‌توانند در آینده برای برنامه‌های به‌نژادی و یا جهت کشت در فضای سبز استفاده شوند، می‌توان به خیارک (*Ixiolirion tatricum*)، جام زرین پاییزه (*Sternbergia lutea*)، جام زرین کوروش (*Sternbergia clusiana*)، زنبق سا (بسکویتی) (*Gynandriris sisyrinchium*)، زنبق قفقازی (*Iris caucasica*)، سریش تماشایی (*Eremurus spectabilis*)، لاله واژگون آناتولی (*Fritillaria assyriaca*)، لاله سرنگون (*F. imperialis*)، لاله واژگون ایرانی (*F. persica*)، لاله واژگون غربی (*F. straussi*)، پوشکینیا (*Puschkinia spp*)، لاله کوهی (*Tulipa montana*)، لاله (*T. montana var. montana*) و لاله آتشین (*T. stylosa*) اشاره کرد.

واژه‌های کلیدی: ایلام، پوشش گیاهی، گیاهان بومی، گیاهان سوخوار.

مقدمه

استان ایلام که به عروس زاگرس مشهور است با مساحتی در حدود ۲۰۱۵۰ کیلومترمربع، حدود ۱/۴ درصد مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد که در جنوب غربی کشور قرار دارد. این استان از شمال به استان کرمانشاه و لرستان، از جنوب و جنوب غرب با کشور عراق، از شرق و جنوب شرق با لرستان و خوزستان و از سمت غرب با استان کرمانشاه همسایه است (شکل ۱) (مظفریان، ۱۳۸۷).

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی استان ایلام.

از دیدگاه توپوگرافیک و جغرافیایی دو بخش کاملاً مجزا در استان ایلام وجود دارد: ۱- دشت‌ها و تپه‌ماهورهای پست جنوب که ادامه دشت‌های بین‌النهرین هستند و ۲- جنگل‌های بلوط زاگرس که اغلب دربرگیرنده ارتفاعات کوهستانی استان هستند. همچنین از نظر آب و هوایی استان ایلام دارای سه حوزه کاملاً مشخص است (مظفریان، ۱۳۸۷):

- ۱- حوزه نیمه بیابانی خشک و نسبتاً گرم جنوب که دارای دشت‌ها و تپه‌ماهورهای با خاک‌های گچی و آهکی می‌باشد. در این حوزه گونه‌های غالب عبارت‌اند از خارستر، علف مار، پنج‌انگشت، کهور، کهورک، رمیلک و کنار.
- ۲- حوزه کوهستانی کم ارتفاع تا ارتفاع متوسط که توسط جنگل‌های مقاوم به خشکی بلوط ایرانی پوشیده شده است. درختان و درختچه‌هایی مانند بلوط، بنه، زالزالک، دافنه، بادام، گیلاس وحشی، افرا و بادام گونه‌های شاخص این حوزه هستند.

۳- ارتفاعات بیشتر از ۲۵۰۰ متر که دارای تنوع پوشش گیاهی خوبی هستند.

تاکنون تعداد ۱۰۰۰ گونه گیاهی در استان ایلام شناسایی شده است که ۵۰ گونه آن از آنها گیاهان کاشته شده و بقیه حالت بومی دارند. این تعداد گونه‌ها متعلق به ۹۱ تیره گیاهی است که به ترتیب تیره‌های Asteraceae با ۱۴۰ گونه، تیره Papiolionaceae با ۱۱۷ گونه و تیره Poaceae با ۸۹ گونه، رتبه اول تا سوم را در بیشترین تعداد گونه دارند (مظفریان، ۱۳۸۷). زمین‌رُست‌ها (ژئوفیت‌ها)^۱ که به‌طور عموم به آن‌ها گیاهان سوخوار^۲ گفته می‌شوند در سراسر دنیا شامل بیش از ۸۰۰ جنس گیاهی مختلف هستند که در پاسخ به شرایط متفاوت محیطی مناطقی که از آن منشأ گرفته‌اند، دارای فیزیولوژی و زیست‌شناسی متفاوتی هستند. از نظر ریخت‌شناسی این گیاهان با اندام‌های زیرزمینی مانند ریزوم، غده، پدازه و یا سوخ شناخته می‌شوند (Kamenetsky and Okubo, 2013).

مواد و روش‌ها

با بررسی ۱۰۰۰ گونه شناسایی شده در فلور استان ایلام (مظفریان، ۱۳۸۷) و نیز بازدید از برخی از زیستگاه‌های گیاهان بومی سوخوار طی سالیان متمادی (از سال ۱۳۸۷ تا سال ۱۴۰۰) به‌ویژه در غرب استان مشخص شد که حدود ۶۱ گونه یعنی حدود ۶/۴۲ درصد آنها از گیاهان سوخوار هستند. بر اساس شکل ۱ این ۶۱ گونه گیاه سوخوار در ۸ تیره گیاه‌شناسی قرار می‌گیرند. قابل‌ذکر است که در کتاب فلور استان ایلام به سه گونه جام‌زرین پاییزه، جام‌زرین کورس و نیز پوشکینیا که در پژوهش حاضر معرفی شده‌اند، اشاره‌ای نشده است.

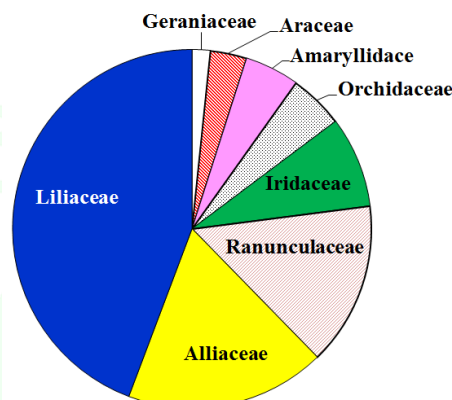
نتایج و بحث

بر اساس شکل ۲ مشخص است که این تعداد گونه از گیاهان سوخوار به ترتیب رتبه در ۸ تیره گیاه‌شناسی ۱- Geraniaceae، ۲- Araceae با دو گونه، ۳- Amaryllidaceae و ۴- Orchidaceae هر کدام با سه گونه، ۵- Iridaceae با پنج گونه، ۶- Ranunculaceae با ۹ گونه و درنهایت ۷- Alliaceae با ۱۱ گونه و ۸- Liliaceae با ۲۷ گونه قرار دارند. همچنان که در شکل ۱ مشخص است تیره Liliaceae حدود ۴۴/۲۶ درصد این گونه‌ها را در خود جای‌داده است. البته قابل‌ذکر است که در سیستم‌های رده‌بندی جدید تیره Liliaceae به تیره‌های دیگر مانند Smilacaceae (Liliaceae)، Nartheciaceae، Asparagaceae، Colchicaceae و غیره شکسته شده که در این پژوهش در نظر گرفته نشده است.

1. Geophytes

2. Bulbous plants

درصد	تعداد گونه	نام تیره
1.64%	1	Geraniaceae
2.28%	2	Araceae
4.92%	3	Amaryllidaceae
4.92%	3	Orchidaceae
8.20%	5	Iridaceae
14.75%	9	Ranunculaceae
18.03%	11	Alliaceae
44.26%	27	Liliaceae

شکل ۲- تیره‌های گیاه‌شناسی با گیاهان سوخوار بومی استان ایلام در آنها قرار گرفته‌اند (تعداد گونه‌ها و درصد هر تیره مشخص شده است).

۸ تیره گیاه‌شناسی گیاهان سوخوار بومی ایلام با گونه‌های آنها به صورت زیر است:

- ۱- تیره شمعدانی (Geraniaceae): تنها گونه‌ای که می‌توان به‌عنوان یک گیاه سوخوار در نظر گرفت سوزن چوپان غده دار (*Geranium tuberosum*) است.
- ۲- تیره گل شیپوری (Araceae): دارای دو گونه شیپوری سبز (*Arum conophalloides*) و کارده (*Biarum carduchorum*) می‌باشد (مظفریان، ۱۳۸۷).
- ۳- تیره Amaryllidaceae دارای سه گونه خیارک (*Ixiolirion taticum*)، جام زرین پاییزه (*Sternbergia lutea*) و جام زرین کوروش (*Sternbergia clusiana*) (شکل ۳) می‌باشد. دو گونه جام زرین از زیباترین و بارزترین گیاهان سوخوار هستند که بومی استان ایلام می‌باشند (Nazari, 2019; Manafi and Nazari, 2021).

شکل ۳- راست: گلدهی پیش از پدیدار شدن برگ‌ها (۶ آبان ماه سال ۱۳۹۵) در گونه جام زرین کوروش *S. clusiana*، و چپ: گلدهی هم‌زمان با پدیدار شدن برگ‌ها در گونه جام زرین پاییزه *S. lutea* (۱۶ دی‌ماه سال ۱۳۸۸) در غرب استان ایلام.

- ۴- تیره ارکیدسانان (Orchidaceae): در استان ایلام این تیره دارای سه گونه خربق معمولی (*Epipactis veratrifolia*)، ثعلب آناتولی (*Orchis anatolica*) و ثعلب تپه روی (*Orchis collina*) می‌باشد (مظفریان، ۱۳۸۷).
- ۵- تیره زنبق (Iridaceae): در این تیره ۵ گونه زعفران جوقاسم (*Crocus haussknechtii*)، گلابول سیاه (*Gladiolus atroviolaceus*)، گلابول مزرعه ای (*Gladiolus segetum*)، زنبق سا (بسکویتی) (*Gynandriris sisyrinchium*) و زنبق قفقازی (*Iris caucasica*) قرار دارند.

- ۶- تیره آلاله‌سانان (Ranunculaceae): این تیره دارای ۹ گونه آنمون (*Anemone biflora*)، آنمون ایلامی (A. *elymaica*)، آلاله آبی موئین (*Batrachium trichophyllum*) یا *Ranunculus trichophyllum* subsp. یا *Ranunculus trichophyllum* (trichophyllus)، فیکاریا (*Ficaria kochii*)، آلاله (*Ranunculus arvensis*)، آلاله قرمز (ایرانی) (*R. asiaticus*)، آلاله دریای اژه (آلاله گل کوچک) (*R. chius*)، آلاله دنبایی (*R. kotschyi*) و آلاله دانه تیز (*R. oxyspermus*) می‌باشد.
- ۷- تیره پیاز سانان (Alliaceae): طبق فلور استان ایلام (مظفریان، ۱۳۸۷)، این تیره دارای ۱۱ گونه پیاز می‌باشد که عبارت‌اند از: پیاز قفقازی (*Allium affine*)، والک (*A. akaka*)، پیاز مزرعه روی (*A. atroviolaceum*)، پیاز گل طلایی (A. *chrysantherum*)، پیاز خونین رنگ (*A. haemanthoides*)، پیاز برگ کرکی (*A. longisepalum*)، پیاز پر گل (A. *myrianthum*)، پیاز بین‌النهرینی (*A. olivieri*)، *A. olivieri* var. *erriophyllum*، پیاز سرگرد (*A. rotundum*)، پیاز تبریزی (*A. shelkovnikovii*) و پیاز دشتی (*A. stamineum*).
- ۸- تیره سوسن‌سانان (Liliaceae): ۲۷ گونه سنبل خوشه‌ای لرستانی (*Alrawia belli*)، سفید سریش (A. *Asphodelus tenuifolius*)، تمشکین برگ آبی (*Bellevalia glauca*)، تمشکین مزرعه ای (*Bellevalia macrobotrys*)، گل حسرت سفید (*Colchicum kotschyi*)، گل حسرت (*Colchicum persicum*)، *Dipcadi susianum*، *Dipcadi*، *unicolor* سریش تماشایی (*Eremurus spectabilis*)، لاله واژگون آناتولی (*Fritillaria assyriaca*)، لاله سرنگون (*F. imperialis*) (شکل ۴)، لاله واژگون ایرانی (*F. persica*) (شکل ۴)، لاله واژگون غربی (*F. straussi*) (شکل ۴)، نجم طلایی پرسپولیسی (*Gagea tenuifolia*)، کلاغک صخره روی (*Muscaria inconstriatum*)، کلاغک (M. *neglectum*)، کلاغک ظریف (*M. tenuiflorum*)، پیاز تابستانه (*Nectaroscordum tripedale*)، *Notholirion koeiei*، شیرمرغ سرسان (*Ornithogalum brachystachys*)، شیرمرغ نیش‌دار (*O. cuspidatum*)، شیرمرغ ایرانی (*O. persicum*)، پوشکینیا (*Puschkinia* spp)، لاله کوهی (*Tulipa montana*)، لاله (*T. montana* var. *montana*) و لاله آتشین (*T. stylosa*) در این تیره قرار دارند.

شکل ۴- به ترتیب از راست به چپ لاله سرنگون، لاله واژگون ایرانی و لاله واژگون غربی در ارتفاعات کوه مانشت استان ایلام. در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان از ۶۱ گونه عنوان شده گونه‌هایی مانند خیارک (*Ixiolirion taticum*)، جام زرین پاییزه (*Sternbergia lutea*)، جام زرین کوروش (*Sternbergia clusiana*)، زنبق سا (بسکویتی) (*Gynandriris sisyrinchium*)، زنبق قفقازی (*Iris caucasica*)، سریش تماشایی (*Eremurus spectabilis*)، لاله واژگون آناتولی (*Fritillaria assyriaca*)، لاله سرنگون (*Fritillaria imperialis*)، لاله واژگون ایرانی (*Fritillaria persica*)، لاله واژگون غربی (*Fritillaria straussi*)، پوشکینیا (*Puschkinia* spp)، لاله کوهی (*Tulipa montana*)، لاله (*T. montana* var. *montana*) و لاله آتشین (*Tulipa stylosa*) پیشنهاد داد.

منابع

- مظفریان و.الف. ۱۳۸۷. فلور ایلام. اداره کل منابع طبیعی استان ایلام. ۶۸۷ صفحه.
- Kamenetsky, R., Okubo, H. 2013. Ornamental Geophytes: From Basic Science to Sustainable Production. CRC Press; Boca Raton, FL, USA. 578 pp.
- Manafi, H., Nazari, F. 2021. The effect of storage temperature on biochemical changes in autumn daffodil bulbs (*Sternbergia lutea* (L.) Ker Gawl. ex Spreng.) and its impact on interactions with photoperiod and morphological indices. *Acta Physiologiae Plantarum* 43:1-14.
- Nazari, F. 2019. Propagation of endemic and endangered *Sternbergia lutea* with a high ornamental value by bulb chipping and plant growth regulators. *Acta Scientiarum Polonorum Hortorum Cultus* 18: 123-131.

Native bulbous plants of Ilam province

Farzad Nazari^{1*}, Homayoun Farahmand²

1*.Department of Horticultural Science, College of Agriculture, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran

2.Department of Horticultural Science, Faculty of agriculture, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran.

*Corresponding Author: f.nazari433@gmail.com

Abstract

Although the Ilam province is the 22nd province of the country in terms of area, but it is rich in terms of vegetation and has about 950 species of native plants, of which about 61 species are bulbous plants. That is, in fact, 42.6% of the wild vegetation of Ilam province is of various bulbous plants. This number of species of bulbous plants are in 7 botanical family, respectively: Geraniaceae with one species, Araceae with two species, Amaryllidaceae and Orchidaceae each with three species, Iridaceae with five species, Ranunculaceae with 9 species, Alliaceae with 11 species and Liliaceae with 27 species. In fact, the families Alliaceae with 18.03% and Liliaceae with 44.26% have the highest number of species. Wild bulbous plants of Ilam province that can be used in the future for breeding programs or for cultivation in landscape can be mentioned: *Ixiolirion tatricum*, *Sternbergia lutea*, *S. clusiana*, *Gynandris sisyrrinchium*, *Iris caucasica*, *Eremurus spectabilis*, *Fritillaria assyriaca*, *F. imperialis*, *F. persica*, *F. straussi*, *Puschkinia* spp., *Tulipa montana*, *T. montana* var. *montana*, *T. stylosa*.

Keywords: Bulbous plants, Ilam, native plants, vegetation.